

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35

Валерій АЛЕКСЄЄВ
Апарат Верховної Ради України

АНАРХІЗМ ТА МАРКСИЗМ: ПРОТИСТОЯННЯ ДВОХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕЧІЙ У ПИТАННЯХ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються підходи теоретиків анархізму та ідеологів марксизму до місця визначення і ролі інституту держави в подальшому розвитку суспільства. Обґрунтовується доцільність нової системи управління, основні елементи якої – держава та суспільство – нестимуть рівнозначну відповідальність за її цілісність і належне функціонування. Зазначається, що процес переходу від централізованого до громадівсько-державного управління відбуватиметься незалежно від будь-якого впливу з боку супротивників цього напрямку, а також політичних та інших обставин.

Ключові слова: державне управління, держава, суспільство, громадянське суспільство, громада, громадяни, анархізм, марксизм.

Valerii Aleksieiev. Anarchism and Marxism: the confrontation of two socio-political movements in terms of further development of state and society

This article analyzes the approaches of anarchism, Marxism theorists and ideologists considering place and role of the institution of the state in the future development of society. Author proves expediency of the new control system, the main elements of which should be the state and society (equivalently responsible for its integrity and proper operation). It is noted that the transition from a centralized governance to the governance by community and state will exclude any influence from this trend's opponents, as well as political and other circumstances.

Key words: public administration, the government, society, civil society, community, citizens, anarchism, Marxism.

Пошук оптимальної моделі державного управління, яка задовольнятиме інтереси всього суспільства, залишається актуальним питанням, над яким замислювалося не одне покоління вчених і громадських діячів. Водночас, за словами відомого теоретика анархізму П. Кропоткіна (1842 – 1921), в усі часи, починаючи з часів стародавньої Греції, з'являлися особистості, які прагнули не переходу від однієї влади до іншої, а знищення влади, що напосіла на громадські установи [16, с. 503]. На початку ХІХ ст. німецькі філософи К. Маркс і Ф. Енгельс

© Алексєєв В. М., 2016

Державне управління та місцеве самоврядування, 2016, вип. 1(28)

теоретично обґрунтували можливість «відмирання» держави – одного з основних елементів системи державного управління. Основоположники теорії марксизму виклали своє бачення з цього питання, але зауважили, що цей процес може відбутися за певних обставин. Таке припущення в інших вчених викликало підвищений інтерес до цієї проблематики, що створило простір для довготривалої полеміки, яка розгорнулася між представниками різних наукових напрямів. Деякі науковці підтримували цю теорію, інші вчені суто гіпотетично розглядали таку можливість у майбутньому, але не погоджувалися з механізмом і термінами реалізації. Були й критики цієї теорії, які виступали категорично проти такого припущення, наводячи не менш вагомні контраргументи. Однак найбільше протистояння з цього питання виникло між анархістами та марксистами, які дотримувалися принципово різних позицій у питаннях розвитку суспільства та по-різному розглядали місце і роль держави в цьому процесі.

Питання щодо місця і ролі інституту держави в подальшому розвитку суспільства досліджувалося в наукових працях теоретиків анархізму: В. Годвіна, М. Бакуніна, П. Кропоткіна, П. Прудона, а також ідеологів марксизму: М. Бухаріна, Ф. Енгельса, В. Леніна, К. Маркса, Г. Плеханова. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць з цього питання, на сучасному етапі розвитку є підстави для продовження полеміки між представниками різних наукових кіл, одні з яких намагаються вдосконалити існуючу систему державного управління, а інші прагнуть її замінити на принципово нову модель з елементами державного та громадського управління.

Мета статті – проаналізувати підходи теоретиків анархізму та ідеологів марксизму до визначення місця і ролі інституту держави в подальшому розвитку суспільства та обґрунтувати доцільність нової системи управління, основні елементи якої – держава та суспільство – нестимуть рівнозначну відповідальність за її цілісність і належне функціонування.

Ураховуючи, що в наукових працях з проблематики управління останнім часом не згадуються етапи подальшого розвитку суспільства, запропоновані теоретиками анархізму, видається доцільним нагадати про джерела цієї суспільно-політичної течії та формування ідеології анархізму. Науковці, які досліджували джерела анархізму, акцентують увагу на тому, що формування ідеології анархізму відбувалося протягом декількох століть. Дослідники зазначають, що з точки зору науки анархізм являє собою абсолютно особливе соціально-економічне вчення, яке було обґрунтоване у XIX ст. [16, с. 505]. Однак зародки негативного ставлення до державної влади можна знайти в наукових працях стародавніх та середньовічних мислителів: Антісфена (435 – 370 рр. до н. е.), Зенона Елейського (490 – 430 рр. до н. е.), Амальріка із Бені (середина XII ст. – 1206 р.) та його учня Д. Динантського.

Анархізм (грец. *anarchia*) – суспільно-політична течія, відмітною рисою якої є заперечення будь-якої державної влади, у тому числі і диктатури пролетаріату, оскільки, на думку анархістів, будь-яка влада – це насильство і джерело експлуатації. Існує декілька течій анархізму: анархо-індивідуалізм, анархо-синдикалізм і анархо-комунізм. Сучасні науковці дотримуються точки зору, що філософською основою анархізму є індивідуалізм, суб'єктивізм і волонтаризм. В анархізмі найбільш принциповим є питання про ставлення до держави. Анархісти вимагають негайного її знищення і не визнають використання інститутів держави для підготовки пролетаріату до революції. У XIX ст. анархізм був поширений у Франції, Італії та Іспанії. Анархізм мав також значний вплив в Іспанії у 30-х рр. XX ст. Після Другої світової війни ідеї анархізму поширилися в Східній Азії та Латинській Америці [13,

с. 11 – 12; 17, с. 14; 18, с. 13 – 14]. Анархістські ідеї стали основою для радикального крила екологічного руху, що особливо проявилось під час проведення кампанії за права тварин. Течія анархістської думки, яка заперечує будь-яке насильство, лягла в основу пацифізму. Ці відмітні, на перший погляд, напрями об'єднують дві основні ідеї: заперечення будь-яких владних відносин і віра в пряму дію як засіб боротьби з ними, на протигагу традиційним політичним методам. Деякі дослідники вважають, що саме ці ідеї, а не детально продумані плани перебудови суспільства, виявилися здатними стати внеском анархізму в політичну думку [11, с. 21]. Із такими дослідниками не можна погодитися з декількох причин. По-перше, без наведення вагомих аргументів некоректно (безпідставно) применшувати досягнення теоретиків анархізму в питаннях подальшого розвитку суспільства. На відміну від ідей, які пропонували науковці інших суспільно-політичних течій з цього питання, що так і залишаються суто теоретичним надбанням, ідеологи анархізму запропонували новації, які концептуально відповідають вимогам сьогодення. Насамперед ідеться про вільні автономні громади. По-друге, логічно продумані плани перебудови суспільства, які запропонували теоретики анархізму, цілком можливо використати під час формування нової системи громадівсько-державного управління. Безумовно, це не ідеальний варіант управлінської системи, до якої прагнули теоретики анархізму. Однак для того щоб наблизитися до визначеної мети анархізму – недержавленого суспільства, потрібний перехідний період від системи державного управління до системи громадівсько-державного управління, де основні елементи – держава (суб'єкт) та суспільство (об'єкт) – нестимуть рівнозначну відповідальність за її цілісність і належне функціонування.

Процесу формування громадянського суспільства мають передувати не менш важливі етапи. Проведення поетапної підготовки залежить від безпосередньої участі громадян в організаційних заходах як на місцевому, регіональному, так і на загальнодержавному рівні, а також активного сприяння та нормативно-правового забезпечення цього процесу з боку держави.

На першому етапі необхідно визначитися з ідеологією процесу взаємовідносин держави та суспільства в управлінні, в основу якої має бути закладений принцип поєднання державного і громадівського управління. На другому етапі слід чітко визначитися з правовим забезпеченням процесу взаємовідносин держави та суспільства в управлінні, провести організаційно-правові заходи на рівні громад з метою створення структур публічного управління – громадівських рад, розпочати підготовку кадрового потенціалу за принципово новою методикою управління на рівні держави та громад. На третьому етапі з метою застосування механізму прямої участі громадян в управлінні державними справами за допомогою структур публічного управління – громадівських рад впровадити на законодавчому рівні систему взаємовідносин держави та суспільства в управлінні, що тим самим дозволить створити відповідне поле взаємовідносин для суб'єкта та об'єкта державного управління. На четвертому етапі за рахунок співпраці державних агентств сприяння розвитку громад та громадівських рад слід розпочати формування спільної власності держави та громад – громадівсько-державної власності – матеріальної основи взаємовідносин держави та суспільства. На п'ятому етапі за допомогою ефективного використання громадівсько-державної власності необхідно сформувати самодостатні громади, що стане аргументованою підставою для переходу до шостого етапу. На шостому етапі доцільно застосувати нову структуру публічного управління, в основу якої має бути закладений принцип прямого народовладдя, паритетних засад між державою та суспільством у питаннях управління, що дозволить об'єктивно вести мову про створення реальних умов для формування

громадянського суспільства. На цьому етапі створення громадянського суспільства та економічно спроможної держави поставить на порядок денний формування принципово нових взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом управління [2, с. 257 – 259].

Повертаючись до джерел суспільно-політичної течії – анархізму, дослідники акцентують увагу на тому, що суть анархізму полягає в можливості організації суспільства без примусової влади держави. Існує точка зору, що мислителі-анархісти не становлять однорідної групи, а тримаються разом завдяки ідеї визнання спільного ворога – держави. Анархісти також категорично не погоджуються з популярними твердженнями на користь держави про те, що вона виконує корисні суспільні функції, а також, що її влада узаконена згодою її суб'єктів. Анархісти мають переконання, що багато завдань, які виконує держава, спрямовані на задоволення її власних потреб. При цьому розходження їхніх поглядів на економічні заходи, які слід здійснювати в недержавленому суспільстві, розглядаються в межах, починаючи від захисту приватної власності та вільної ринкової конкуренції і закінчуючи обстоюванням винятково спільної власності, кооперації праці і розподілу продуктів за потребами членів суспільства. Водночас майже всі анархісти визнають, що слід обходитися без примусових форм владних повноважень. Анархісти також вважають, що в разі відсутності держави ці функції могли б виконувати приватні установи чи місцеві громади. Анархізм має на меті побудову такого суспільства, де існуватиме максимальний рівень особистої свободи, а спільні завдання виконуватимуться на основі добровільної згоди. Водночас існують відмінності в поглядах теоретиків анархізму, а саме: яким чином досягнути визначеної мети. В анархізмі виділяють чотири основні напрями: індивідуалізм, мутуалізм, колективізм і комунізм [11, с. 18].

На думку відомого економіста В. Святловського (1869 – 1927), анархізм як теоретична концепція не має нічого спільного ані з комунізмом, ані з колективізмом (соціалізмом). Анархізм докорінно відрізняється від комунізму визнанням принципу індивідуалізму, а від колективізму (соціалізму) – запереченням державно-правової організації. За ідеологією анархізму, суспільне життя має складатися без будь-яких зовнішніх примусових норм. Анархісти вважають, що майбутній соціальний порядок має проявитися в особливій формі безвладності та бездержавності. Анархісти негативно ставляться до політичної діяльності та парламентаризму, ігнорують пролетаріат, висуваючи на перший план усе суспільство. У випадку якщо сучасне буржуазне суспільство перетвориться на соціалістичне, то анархістам доведеться скинути соціалістичний лад, оскільки він також буде базуватися на засадах державності та примусу, що мають бути ліквідовані. Накреслений анархізмом ідеал співжиття полягає в повній свободі особистості та існуванні вільних автономних громад, пов'язаних між собою лише свідомим, взаємним договором [16, с. 505 – 506]. Щодо вільних автономних громад у статті «Що таке поступ» (1903 р.) І. Франко зазначає, що «одиноким і найвищим огнищем власті, по думці анархістів, повинна бути громада, в якій усі члени мали би рівні права і завідували би своїми справами через виборну старшину. Автономія громади – то головна основа ліпшого ладу і щасливішого життя людей. Кожна громада живе собі сама для себе і дбає сама за себе і за всіх своїх членів. Оскільки вона стикається з іншими громадами, має з ними спільні інтереси або якісь незгоди, остільки входить з ними в умови або в згоду, як рівний з рівним, добровільно і без примусу, лише з огляду на спільну користь або спільну небезпеку. Так само в'яжуться в більших справах цілі повіті з повітами, краї з краями – і так повстає, знизу вгору, велика держава, яка держиться купи не силою примусу, війська, платних урядників, але силою спільних інтересів громад,

повітів, країв, силою так званого федералістичного устрою» [6, с. 452]. У цій статті І. Франко по суті наголосив про методологічні основи майбутнього суспільного розвитку в Україні. При цьому акцентуючи увагу на спільних інтересах, вчений підкреслює важливість тісних взаємовідносин для життєдіяльності української державності [1, с. 56]. Проте в контексті зазначеного вище виникає питання щодо вибору форм і методів взаємовідносин між вільними автономними громадами, а також пошуку моделі управління, що має на меті об'єднати їх в єдиний управлінський організм, набагато ефективніший від наявної державно-правової організації влади.

На думку відомого теоретика анархізму М. Бакуніна (1814 – 1921), раціональна влада, яку ми можемо поважати, є влада духу колективної громадськості, що заснована на взаємоповазі всіх членів суспільства. М. Бакунін запевняє, що вона буде в тисячу разів могутнішою ніж теологічні, метафізичні, політичні та юридичні влади [5, с. 37]. Незважаючи на вагомні аргументи, наведені М. Бакуніном, можна назвати не менш вагомні контраргументи щодо цього твердження. Зокрема, стосовно втілення цієї ідеї на практиці. Слід бути реалістами і враховувати, що і в період, коли М. Бакунін запропонував свої новації, і зараз, на сучасному етапі розвитку, спостерігається низький рівень обізнаності мешканців населених пунктів у питаннях необхідності кардинальних змін у системі державного управління. Без усвідомлення такої необхідності проблематично досягнути належного рівня взаємовідносин між державою та суспільством – основними елементами системи державного управління. Не можна також не враховувати низький рівень сприйняття громадянами необхідності консолідації членів суспільства навколо базових цінностей. Через зазначені вище причини значна частина громадян не може сприйняти цю ідею як реальний вихід із наявної складної суспільно-політичної і соціально-економічної ситуації. Водночас не можна виключати, що в майбутньому колективна відповідальність буде закладена в основу нового суспільного устрою. Основний аргумент на користь такого твердження полягає в тому, що в майбутньому необхідна не лише співпраця з іншими людьми у виробничих відносинах, а й спільні дії консолідованого співтовариства. У такому співтоваристві вчинки і дії людей будуть оцінюватися не за їхніми статками, а за ступенем їх суспільної корисності.

Слід нарешті усвідомити, що громадянське суспільство, про яке так часто згадують вчені в наукових працях, має складатися з вільних людей. При цьому вільних не з позиції всюдозволеності в їхніх діях та вчинках, а свідомо націлених на підтримку і розвиток базових цінностей, без яких проблематично створити реальне підґрунтя для формування нового суспільного устрою. На думку багатьох відомих учених і громадських діячів, основою такою устрою мають бути вільні автономні громади. За словами М. Костомарова, у народному розумінні кожен член громади є сам по собі незалежною особистістю, самобутнім власником, обов'язок його щодо громади обмежується лише сферою відносин, які встановлюють зв'язок між її членами для взаємної безпеки і користі кожного [12, с. 63 – 64]. Аналогічної точки зору дотримується М. Драгоманов, який вважає, що «громада мусить бути спілкою вільних людей. От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, склалися з таких вільних людей, котрі по волі посходились для спільної праці й помочі в вільні товариства, – це й єсть та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств». Учений також зазначає, що «до тих безначальних порядків увесь світ іде і йтиме, бо доти не може бути спокою між людьми, поки де-небудь хто-небудь буде в якій-небудь неволі. От через те ні один народ, ні одна держава, ні один

гурт людей (партія) не здолає того, ні щоб це попустити таких порядків, ні щоб зробити їх проти волі людської: до них добиватимуться й будуть добиватись люди й навмисне, й ненавмисне, й через науку, й через державні переміни, й через повстання, й через усякі спілки між людьми» [9, с. 296 – 297]. Таким чином, у новому суспільному устрої досягнути належного рівня взаємовідносин суб'єкта з об'єктом управління можливо в разі взаємної поваги членів суспільства один до одного, про що зазначали у своїх наукових працях М. Бакунін, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Новгородцев, І. Франко. Погоджуємося з думкою Н. Варламової, яка, цитуючи П. Новгородцева [15, с. 180], вважає, що теоретичне осмислення проблеми співвідношення держави та суспільства, шляхів переходу від тоталітаризму до народного самоврядування інколи зводиться до пошуку демократичних форм здійснення влади та управління. Однак не можна не бачити певну обмеженість через те, що політична наука давно усвідомила утопічність абсолютної віри в «автоматизм», який полягає у прагненні знайти установу, яка завдяки своїй організації функціонує з досконалістю зразкового механізму незалежно від здібностей людей, які там працюють. Тим самим залишаються поза увагою суттєві обставини, що в установах працюють люди, які фактично наповнюють політичні форми реальним змістом [8, с. 55].

Для того щоб на сучасному етапі розвитку досягнути належного рівня взаємовідносин між громадянами, необхідно розпочати цей процес із консолідації членів суспільства навколо базових цінностей, тим самим сконцентрувавши основну увагу на взаємній повазі членів суспільства один до одного. Для досягнення результату на загальнодержавному рівні цей процес логічно розпочати на рівні територіальних громад за допомогою структур публічного управління – громадівських рад. Досягнувши належного рівня взаємовідносин у місцевих громадах, люди свідомо будуть націлені на тісну співпрацю з іншими територіальними громадами, у тому числі для спільного розв'язання економічних та соціально-побутових проблем на загальнодержавному рівні. Для подолання більш складних проблем, що виникатимуть на міжнародній арені, для захисту від природних катаклізмів доцільно розробити механізм співпраці громад різних країн світу. Історія довела, що без розв'язання цієї проблеми неможливо досягнути позитивного результату, а варварське ставлення однієї країни до іншої завжди буде поглинати цивілізації. Один зі шляхів розв'язання зазначених вище проблем полягає у вихованні членів суспільства на засадах честі, добра і справедливості та залучення громадян безпосередньо до питань державного та громадівського управління через структури публічного управління [3, с. 258 – 267].

У процесі переходу від системи державного управління до громадівсько-державного виникне питання, з яких елементів має складатися нова система управління. При цьому необхідно враховувати, що кожний елемент системи державного управління визначений на конституційному та законодавчому рівнях. Таким чином, після впровадження нових елементів позбутися всіх дублюючих елементів існуючої системи державного управління автоматично неможливо. Тому слід завчасно проаналізувати можливі наслідки від впровадження нових елементів, а також визначити, яких елементів необхідно позбутися в першу чергу та які доцільно ввести замість них, аби не допустити розбалансування існуючої системи державного управління. Зважаючи на проблеми, що виникнуть у процесі реформування системи державного управління, важливо не випустити з поля зору декілька принципів моментів. Насамперед узяти до уваги, що поки не буде досягнута основна мета – належний рівень взаємовідносин суб'єкта та об'єкта управління доведеться постійно шукати новації управлінського характеру та впроваджувати нові елементи. При цьому слід враховувати, що деяких «нових»

елементів, не адаптованих до нової системи управління, доведеться позбутися. У разі, якщо нова система управління буде не в змозі забезпечити належний рівень взаємовідносин суб'єкта та об'єкта управління, доведеться переглянути зазначені вище підходи і внести суттєві корективи щодо застосування нових елементів. Якщо в період адаптації нових елементів уповільнюватиметься сам процес реформування системи управління, це ще не можна вважати ознакою помилково обраного елемента. Для того щоб це з'ясувати, слід проаналізувати застосування організаційно-правових заходів, звернувши особливу увагу на рівень управлінців, залучених до цих процесів. Відповідно наступний важливий момент пов'язаний із кадровим забезпеченням. Важливо не випускати з поля зору підготовку кадрового потенціалу, здатного забезпечити безболісний перехід від однієї до іншої системи управління.

Практика довела, що досягнути тісних взаємовідносин суб'єкта та об'єкта державного управління можна за умови застосування системи управління, у якій передбачений механізм безпосереднього управління членами територіальних громад державними справами за допомогою структур публічного управління – громадських рад. До критерію доцільності впровадження нової системи управління слід віднести наявність належного рівня самоорганізації населення на рівні громад та відсутність тиску з боку будь-яких інститутів влади на ці процеси. Принцип легітимності структур публічного управління – громадських рад полягає в тому, що вони створюються на загальних зборах громадян безпосередньо мешканцями населеного пункту. Відповідно принцип надійності громадських рад полягає в тому, що вони створюються без примусу, у тому числі з боку інститутів влади.

У процесі становлення нової системи управління не уникнути питання про роль і місце держави в процесі подальшого розвитку суспільства. Полеміка з цього питання була предметом не одного наукового дослідження, про що зазначалося вище. Тому видається доцільним навести лише висновок, який, проаналізувавши наукові праці теоретиків марксизму, оприлюднив відомий теоретик з державного управління В. Афанасьєв. Спираючись на твердження Ф. Енгельса, що після зникнення класів зникне й держава, а суспільство, яке по-новому організує виробництво на основі вільної та рівної асоціації виробників, відправить всю державну машину до музею старожитностей [10, с. 201], а також В. Леніна, який вважав, що з того моменту, коли всі члени суспільства або їх більшість навчаться управляти державою, таким чином візьмуть цю справу у свої руки, відповідно «налагодять контроль за мізерною меншістю капіталістів», за панами, які намагаються зберегти капіталістичні звички, за робітниками, які глибоко розбещені капіталізмом, – «з цього моменту починає зникати потреба в усякому управлінні взагалі» [14, с. 325; 19, с. 283], В. Афанасьєв доходить висновку, що органи державного управління, об'єднавшись із суспільством, злившись з громадськими організаціями, перетворяться на органи суспільного самоврядування, через які усі члени суспільства здійснюватимуть управління суспільними процесами. На думку В. Афанасьєва, держава зникне разом із апаратом управління, а кожний член суспільства у призначений час управлятиме суспільними справами. Водночас це не означатиме, що всі управлятимуть виробничими та технологічними процесами, питання управління залишатимуться прерогативою фахівців [4, с. 337]. На нашу думку, дві протилежні за змістом доктрини К. Маркса та М. Бакуніна не врахували досить важливу тенденцію, яку з часом вдалося пояснити І. Воробйову і А. Когану, авторам популярного підручника «Марксистсько-ленінська філософія» (1962 р.), що «питання про відмирання держави, якщо розуміти його діалектично, є питання про розвиток соціалістичної державності в комуністичне громадське самоврядування», а повне відмирання відбудеться за наявності як

внутрішніх, так і зовнішніх сприятливих умов. За словами М. Хрущова, цей процес буде тривалим і охопить цілу історичну епоху, а завершиться лише тоді, коли суспільство цілком дозріє для самоврядування. Водночас протягом цього періоду переплітатимуться риси державного управління та громадського самоврядування, яке «виникає не в результаті скасування соціалістичної демократії, а внаслідок її всебічного розгортання» [7, с. 394].

Відповідно виникає запитання: чому на певному історичному етапі можновладці – послідовники марксизму так і не скористалися цими настановами, а сконцентрували увагу на необхідності централізації державного управління? Замість того щоб зосередити увагу на пошуку оптимальної моделі управління, де органам суспільного самоврядування відведена головна роль, і взятися до виховання членів територіальних громад на засадах громадського самоврядування, можновладці закликали до примарної ідеї світлого майбутнього в розвинутому соціалізмі, де держава й надалі займала домінуюче становище над суспільством. Тим самим вони фактично підтримували систему державного управління, яка морально застаріла і не була здатна забезпечити умови для подальшого розвитку суспільства. Наступне запитання: чому пізніше, маючи потужний народногосподарський комплекс, у СРСР не були зроблені кардинальні зміни в системі державного управління з акцентом на посилення уваги до суспільного самоврядування, де основні елементи системи державного управління – держава та суспільство – несли б рівнозначну відповідальність за її цілісність? Відповіді на ці запитання дала історія, але чи зважають на ці відповіді сьогодні.

З проведеного аналізу можна дійти таких висновків:

1. Позиція вчених стосовно того, що процес відмирання держави, з точки зору діалектичного підходу, має перерости в громадське самоврядування, сформувалася не за останнє століття і, відповідно, не за одне покоління великих мислителів. А сам процес, розпочавшись з античного періоду, набираючи обертів за часів соціалістів-утопістів, знаходячи своїх прихильників за монархічних та авторитарних режимів правління, а також у період певної невизначеності стосовно майбутнього розвитку держави і суспільства, схоже, наближається до логічного завершення і полягає в необхідності застосування нової форми управління – громадсько-державної.

2. Процес переходу від централізованого до громадсько-державного управління відбуватиметься незалежно від будь-якого впливу з боку супротивників цього напрямку, а також політичних та інших обставин. Зупинити цей процес, принаймні протягом історичного періоду, не вдавалося ще нікому. Безумовно, були намагання негативно вплинути на нього з боку можновладців та деяких науковців, які дотримуються позицій централізованого управління. Водночас за недемократичних режимів правління були періоди, коли цей процес перебував у стані «відносного очікування», який тривав десятиліттями. Але якщо цей процес розглядати з позитивної точки зору, то це давало можливість сформувати відповідне суспільно-психологічне підґрунтя для поглибленого усвідомлення такої необхідності мешканцям населених пунктів.

3. Розпочати новий відлік в історії державотворення в Україні внаслідок застосування принципово нової моделі управління на засадах прямого народовладдя видається можливим за рахунок налагодження тісних взаємовідносин держави та суспільства в управлінні. У цьому процесі досягатимуться паритетні відносини, у тому числі за рахунок рівнозначної відповідальності суб'єкта та об'єкта управління за стан справ в Україні. Цей процес завдяки консолідації суспільства навколо базових цінностей не може не викликати необхідності застосування механізму прямої участі

громадян в управлінні державними справами. Водночас слід зазначити, що сама можливість прямої участі громадян в управлінні державними справами завжди викликала спротив з боку можновладців, починаючи від античних часів, де, по суті, й розпочалися дискусії про місце і роль людини в управлінні державою. Застосувати такі новачки на практиці виявилось справою досить проблематичною, у тому числі через відсутність демократизації управлінських процесів та рівнозначних відносин між державою та суспільством в управлінні. Під час революційних подій їх ініціатори, використовуючи суспільство як засіб для отримання влади, лише наголошували про таку можливість і одночасно закликали до знищення держави, аргументуючи свою позицію тим, що всі проблеми, які виникають у суспільстві, цілком і повністю залежать саме від неї. Однак після отримання владних повноважень, що, як правило, закінчувалося диктатурою та посиленням пригнічення громадян, суспільство залишалося із численними нерозв'язаними проблемами, а для нових керманців держава ставала захисником власних інтересів, насамперед майнових.

4. Процес переходу від централізованого до громадівсько-державного управління отримує своє логічне завершення після остаточного усвідомлення такої необхідності суспільством. За сприятливих умов у XXI ст. цей процес може бути завершений на користь безпосереднього управління громадянами державними справами за допомогою новостворених структур публічного управління – громадівських рад. Для цього варто зосередити увагу на необхідності виявлення додаткових зв'язків, адже наявних, як доводить практика державного управління, не вистачає для формування тісних взаємовідносин держави та суспільства. Після впровадження нових елементів, відповідно виявлення додаткових зв'язків з іншими елементами системи управління, відбудуться суттєві зміни як у самій системі управління, так і під час створення структур публічного управління, доцільність формування яких відбуватиметься з акцентом на спільне створення, утримання та використання об'єктів спільної власності територіальних громад та держави.

Список використаних джерел / List of references

1. **Алексєєв В. М.** Взаємовідносини держави та суспільства в Україні: управлінський аспект : монографія / В. М. Алексєєв. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 524 с. [Aleksieiev V. M. Vzaiemovidnosyny derzhavy ta suspilstva v Ukraini: upravlinskyi aspekt : monohrafiia / V. M. Aleksieiev. – Chernivtsi : Tekhnodruk, 2010. – 524 s.].

2. **Алексєєв В. М.** Суспільство та держава: управлінські взаємовідносини : монографія / В. М. Алексєєв. – Чернівці : Технодрук, 2012. – 344 с. [Aleksieiev V. M. Suspilstvo ta derzhava: upravlinski vzaiemovidnosyny : monohrafiia / V. M. Aleksieiev. – Chernivtsi : Tekhnodruk, 2012. – 344 s.].

3. **Алексєєв В. М.** Управлінське виховання: науково-історичний аспект / В. М. Алексєєв // Університетські наукові записки. – 2015. – Вип. 2(54). – С. 258 – 267 [Aleksieiev V. M. Upravlinske vykhovannia: naukovo-istorychnyi aspekt / V. M. Aleksieiev // Universytetski naukovi zapysky. – 2015. – Vyp. 2(54). – S. 258 – 267].

4. **Афанасьєв В. Г.** Научное управление обществом. (Опыт системного исследования) / В. Г. Афанасьєв. – 2-е изд., дополн. – М. : Политиздат, 1973. – 390 с. [Afanasev V. G. Nauchnoe upravlenie obschestvom. (Opyit sistemnogo issledovaniya) / V. G. Afanasev. – 2-e izd., dopoln. – M. : Politizdat, 1973. – 390 s.].

5. **Бакунин М.** Богъ и государство / М. Бакунин. – Петроградъ : Голось труда, 1918. – 78 с. [Bakunin M. Bog i gosudarstvo / M. Bakunin. – Petrograd : Golos truda, 1918. – 78 s.].

6. **Будівничий** української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упоряд. Д. Павличко. – К. : Києво-Могилянська акад., 2006. – 640 с. [Budivnychiy ukrainskoi derzhavnosti: khrestomatiia politolohichnykh statei Ivana Franka / uporiad. D. Pavlychko. – K. : Kyievo-Mohylianska akad., 2006. – 640 s.].

7. **Воробйов І.** Марксистсько-ленінська філософія. Популярний підручник / Воробйов І., Коган А. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1962. – 516 с. [Vorobiov I. Marksystsko-leninska filosofii. Populiarnyi pidruchnyk / Vorobiov I., Kohan A. – 2-he vyd., pererobl. i dopovn. – K. : Derzh. vyd-vo polit. l-ry URSR, 1962. – 516 s.].

8. **Гражданское общество и правовое государство: предпосылки формирования** / отв. ред. Г. Н. Манов. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1991. – 119 с. [Grazhdanskoe obschestvo i pravovoe gosudarstvo: predposylki formirovaniya / отв. red. G. N. Manov. – M. : In-t gosudarstva i prava AN SSSR, 1991. – 119 s.].

9. **Драгоманов М. П.** Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 685 с. (Сер. «Пам'ятки історичної думки України») [Drahomanov M. P. Vybrane («...mii zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini») / M. P. Drahomanov ; uporiad. ta avt. ist.-biohr. narysu R. S. Mishchuk ; prym. R. S. Mishchuka, V. S. Shandry. – K. : Lybid, 1991. – 685 s. (Ser. «Pamiatky istorychnoi dumky Ukrainy»)].

10. **Энгельс Ф.** Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана / Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1985. – 238 с. [Engels F. Proishozhdeniye semi, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva. V svyazi s issledovaniyami Lyuisa G. Morgana / F. Engels. – M. : Politizdat, 1985. – 238 s.].

11. **Енциклопедія політичної думки** : пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000, – 472 с. [Entsyklopediia politychnoi dumky : per. z anhl. – K. : Dukh i Litera, 2000, – 472 s.].

12. **Костомаров Н. И.** Две русские народности / Н. И. Костомаров ; обраб. текста и ред. А. П. Ковалевой ; авт. предисл. В. А. Дорошенко. – К., 1991. – 72 с. [Kostomarov N. I. Dve russkie narodnosti / N. I. Kostomarov ; obrab. teksta i red. A. P. Kovalevoy ; avt. predisl. V. A. Doroshenko. – K., 1991. – 72 s.].

13. **Краткий философский словарь** / под ред. М. Розенталя и П. Юдина. – 4-е изд., дополн. и исправл. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. – 567 с. [Kratkiy filosofskiy slovar / pod red. M. Rozentalya i P. Yudina. – 4-e izd., dopoln. i ispravl. – M. : Gos. izd-vo polit. lit., 1955. – 567 s.].

14. **Ленин В. И.** Маркс – Энгельс – Марксизм / В. И. Ленин (на украинском языке). – К. : Изд-во полит. лит. при ЦК КП(б)У, 1941. – 449 с. [Lenin V. I. Marks – Engels – Marksizm / V. I. Lenin (na ukrainskom yazyke). – K. : Izd-vo polit. lit. pri TsK KP(b)U, 1941. – 449 s.].

15. **Новгородцев П. И.** Введение в философию права. Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев. – М. : Наука, 1996. – 269 с. [Novgorodtsev P. I. Vvedeniye v filosofiyu prava. Krizis sovremennogo pravosoznaniya / P. I. Novgorodtsev. – M. : Nauka, 1996. – 269 s.].

16. **Святловскій В. В.** Очерки по истории экономических воззрній / В. В. Святловскій. – СПб. : Герольдъ, 1913. – 544 с. [Svyatlovskiy V. V. Ocherki po istorii ekonomicheskikh' vozzr'niy / V. V. Svyatlovskiy. – SPb. : Gerold, 1913. – 544 s.].

17. **Философский словарь** / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с. [Filosofskiy slovar / pod red. I. T. Frolova. – 4-e izd. – M. : Politizdat, 1981. – 445 s.].

18. **Философский справочник.** – М. : 3-я типография Огиза «Красный пролетарий», 1931. – 200 с. [Filosofskiy spravochnik. – M. : 3-ya tipografiya Ogiza «Krasniy proletariy», 1931. – 200 s.].

19. **Філософія політики** : хрестоматія. У 4 т. Т. II / автори-упорядники : В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К. : Знання України, 2003. – 370 с. [Filosofii polityky : khrestomatii. U 4 t. T. II / avtory-uporiadnyky : V. P. Andrushchenko (ker.) ta in. – K. : Znannia Ukrainy, 2003. – 370 s.].

Надійшла до редколегії 03.02.16